

צניעות בריש גלי

*****

מבנה השיעור:

פתיחה: א. דיון פתוח.

ב. קריאה בפתיחה לשו"ת הרב משאש.

לימוד בחברותא: כיסוי ראש לאישה – הרב משאש.

אסף: שו"ת כפתרון בעיה.

לימוד בזוגות: צניעות – תפיסה פמיניסטית.

דיון מסכם: בין טובה הרטמן לרב יוסף משאש.

*****

פתיחה

המפגש יעסוק בסוגיית הצניעות. באמצעות לימוד שו"ת של הרב יוסף משאש על כיסוי ראש לנשים, נכיר דרך הלכתית לטיפול בסוגיית כיסוי ראש לנשים בפרט, וצניעות בכלל. אחר כך "נפגיש" את הדרך המסורתית של החכם הספרדי עם מאמר פמיניסטי עכשווי מאת טובה הרטמן העוסק בסוגיית הצניעות.

א. דיון פתוח:

• מהי צניעות בעיניכם?

• מהם גדרי הצניעות? על מי הם חלים? מי מגדיר אותם?

ב. קריאה בקבוצה של הפתיחה לשו"ת הרב משאש - כיסוי ראש לאישה

למעלת החכם המפואר וכו', כבוד הרב ר' שלמה שושן ישמרהו צורו ויגאלו, בעיר ואם בישראל קאזא בלאנקא יגן עליה א-לוהים.

מכתבו הבהיר הגיעני, ולרוב טרדות לא יכולתי להשיב עד כה. ראיתי שאלתו שאלת חכם הנוגעת לעצמו, והיא, זה כשנה נשא אישה בראשה מכוסה ממחוז וג'דא, ועתה מוצא מקום עבודה בקאזא בלאנקא, ושלח אחר אשתו שתבוא אצלו, ותאבה לבא, ואך בראש מגולה כמנהג המקום והזמן, וכבודו לא רצה, ואחר כמה חליפות מכתבים שעברו ביניהם וצערא דגופא שסבל, קיבל תנאה לבוא בראש מגולה, ואך הוריו מעכבים על ידו בזה שלא תגלה ראשה בשום אופן, והיא באחת ולא תשוב, רק לגלות, והוא עומד בין הביניים ואינו יודע איזה דרך ילך, אם ישמע לקול הוריו או לאשתו, ורוצה האדון ממני לחוות דעתי להמציא לו צד היתר בעניין זה להראות להוריו, להשקיט המיית לבכם הסוער ולשפות שלום בין כל המשפחה.

דע בני, כי איסור גילוי הראש לנשואות היה חמור אצלנו פה (מכנאס) מחוז קודשינו, וכן בכל ערי המערב טרם בוא הצרפתים, ואך אחרי בואם במעט זמן, פרצו בנות ישראל גדר בזה, וקמה שערורייה גדולה בעיר מהרבנים והחכמים ונבוני עם יראי א-לוהים, ואך מעט מעט קם השאון לדממה, ויחדלו הקולות, כי לא הועילה שום תוכחת, לא בנחת, ולא באש מתלקחת, כי אין חזק כאישה אמרו הקדמונים, ועתה כל הנשים יוצאות בריש גלי פרועי שער, זולת הזקנות הן שמכסין ראשן, ולא כולה, רק מניחין חלק גלוי מצד פנים. ואני בלכתי בסיעתא דשמיא לשרת בקדש בעיר תהילה תלמסאן זה כשלושים שנה, ראיתי הדבר פשוט שם ובכל המחוז אצל כל הנשים, גם הזקנות, שכולם פרועי ראש, עם כל מיני תגלחות משונות, כאשר נמשך הדבר גם פה בכל ערי המערב (מרוקו).

ובכן נתתי לבי ללמד עליהם זכות, כי אי אפשר להעלות על לב להחזיר הדבר כמאז, כי הדבר הולך ומתפתח עם התפתחות הזמן בכל דבר, ובגשתי לחפש בדברי הפוסקים אשר לפני, מצאתי רק חומרא על חומרא ואסור על אסור, ובכן אמרתי אשא דעי למרחוק לשאוב מן המקור, משנה וגמרא ונושאי כליהם הנמצאים לפני, אולי נמצא להם פתח תקוה להיכנס בו, כי באמת קשה לנשים ולבעליהן לעבור על מצות עשה שהזמן גרמא¹ בעניין זה יותר מכל דבר, בהיות הדבר גלוי לעין כל, והודות לאל כי מצאנו הרבה פתחים למקום ליכנס בו בהיתר ולא באיסור והם:

- מהם הערכים המתנגשים בשאלה שהובאה לפני הרב משאש?
- האם אפשר למצוא בפתיחת השו"ת רמזים וכיוונים לדרך שבה ילך הרב משאש בתשובתו?

מעניין שהרב משאש הוא שמנסח כאן את השאלה שהגיעה אליו, ואינו מצטט ישירות מן המכתב. גם כדאי לשים לב לסגנון הספרותי, לחריזה ("כי לא הועילה שום תוכחת, לא בנחת, ולא באש מתלקחת") המאפיינת את סגנונו של הרב שהוא גם משורר, למודעות לשפה ולצלילים, לחוש ההומור ("כי אין חזק כאישה אמרו הקדמונים").

מבחינה רעיונית, אפשר ללמוד הרבה מפתיחת השו"ת על המשכו (צבי זהר מדבר על "פסיקה טלאולוגית", (צבי זהר, "עיון בדוגמאות ממשיות של פסיקה טלאולוגית ובמשתמע מהן קריאה סוציולוגית, אנתרופולוגית ומגדרית של ההלכה", אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק (עורכים) **עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה**, ירושלים: מאגנס, 2008) כלומר פסיקה היודעת מראש את הכיוון והמטרה, לעומת פסיקה "לפי הספר", שבה הכתוב קובע את התוצאה). מן ההתחלה מדבר הרב משאש על "מנהג המקום והזמן" – סוגיה שתהיה מרכזית בשו"ת הזה לכל ארכו. ואפשר לראות שיחסו למנהג המקום והזמן הוא יחס של כבוד וקבלה, מתוך תפיסה כוללת של דו-שיח עם המציאות ההיסטורית. ברוח זו הוא כותב "כי הדבר הולך ומתפתח עם התפתחות הזמן בכל דבר", ויש כאן אפוא קבלה של ההתפתחות ההיסטורית ותמורות הזמן הקיימות בכל עניין ועניין. למעשה, הסוגיה העקרונית הנדונה בשו"ת היא האם יש תוקף למנהג ו/או לאיסור הלכתי כאשר התבטל הטעם שבגינו הונהגו מלכתחילה. הרב משאש מבהיר מן ההתחלה כי ברצונו להתמודד עם השינוי ההיסטורי מתוך

¹ ביטוי זה משמער: מצווה שיש לבצע תוך זמן מוגדר. אולם הרב כופה עליו משמעות אחרת: צו העת החדשה.

כוונה "ללמד זכות". לשם כך הוא חוזר אל המקור המשנאי והתלמודי אחרי שמצא כי ראשונים ואחרונים רק אוסרים ומחמירים. ניכרת כאן חשיבתו העצמאית ופורצת הגבולות.

לימוד בחברותא

כיסוי ראש לאישה - הרב יוסף משאש

הנה יסוד מוסד לכל הפוסקים, אשר בנו עליו כמו רמ"ם מקדשם, הוא מה שדרש ר' ישמעאל: "ופרע את ראש האישה - אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש", כמו שכתוב במסכת כתובות דף עב סוף ע"א. ופירש רש"י זכרו לברכה וזה לשונו: אזהרה - מזאת שאנו עושים לה כך על מנת לנוולה, מדה כנגד מדה, כמו שעשתה להתנאות על בועלה, מכלל דאסור; או גם (פירוש אחר) מדכתיב "ופרע", מכלל שבאותה שעה לא היה שיעור פרוע, שמע מינה (ניתן להסיק ש-) אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר, עד כאן לשונו.

וההבדל בין שני הפירושים הוא, שעל פי פירוש א' משמע, שהטעם שמגלין שיערה הוא כדי לנוולה בגלוי, כמו שעשתה היא לבעלה להתנאות לפניו בראש מגולה, משמעו שאסור לנו לגלות שיערה ברבים לנוולה על חנינם, ואך כדי לעשות לה מדה כנגד מדה התירה לנו התורה איסור זה כדי לנוולה. אמנם היא אין לה שום איסור בגילוי ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה תנוול לכל עת שתמצה, ובכל מקום שתמצה - בבית ובשדה. ואך מפירוש ב' 'ופרע' משמע, שעד עתה לא היה ראשה פרוע, ומה הטעם? משום שאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, משמע שאסור לה גם עצמה לגלות שיערה, שלכך בא הכתוב להזהירה שלא תשנה מדרך בנות ישראל בשום אופן.

הרי לך מפורש, שלפירוש א', אין לה בזה איסור כלל, שאין בזה רק משום ניוול, ואם תמצה לנוול עצמה תנוול, ולפי פירוש ב' גם כן אין האיסור מצד עצם הדבר של גילוי שער, רק מצד מנהג בנות ישראל שנהגו לכסות ראשן, משום שחשבו בזמנם שיש בזה צניעות לאישה, והמגלה שיערה נחשבת פורצת גדר הצניעות, ולזה הזהירה תורה לכל בת ישראל, שלא תעשה היפך מנהג בנות ישראל בזה.

ואם כן עתה, שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להן בכיסוי הראש שום צניעות וכל שכן שאין להן בגילוי הראש שום ניוול, ואדרבה, גילוי שערן הוא הודן והדרן ויופיין ותפארתן, ובגילוי שיערה מתגאה האישה לפני בעלה ובעלה, אם כן נעקר האיסור מעיקרו, ונעשה היתר....

ועוד שעדיפא מכל זה, כי פירוש דברי ר' ישמעאל אינו כמו שאנו מבינים בשטחיות את דבריו שעומדים על רגל אחד, דהיינו גילוי הראש לחוד, אלא דבריו עומדים על ב' רגליים, דהיינו ב' רעותות: גילוי שיער, וסתירת שער מקליעתו וקשריו; אבל גילוי שער לחוד אינו באזהרה כלל... ואם כן מה תלמוד לומר "ופרע את ראש האישה"? אלא מלמד שהכהן סותר שיערה. דהיינו הורס קווצותיה הקלועים ומתירן ופושטן על צווארה וכתפותיה. וזה נפל אף בזמן הזה, לאישה בעלת שער ארוך לסתור אותו מקליעתו ולהניחו פרוש אנה ואנה מעורבב ומדובלל. ...הראת לדעת שפירוש הכתוב בתורה "ופרע ראש האישה" - היינו שמגלהו וסותרו, ועל זה אמר ר' ישמעאל אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרועות ראש, דהיינו שערן מגולה וסתור מקליעתו ומעורבב ומדובלל, אבל אם רק מגלה (את שער ראשה) (והשיער עצמו) קלוע או סרוק ומתוקן שאין לה בו שום ניוול אין לנו בזה, וכל זה הוא אפילו לפי זמניהם.

וחכם אחד כתב לי ראייה לאסור, ממעשה דקמחית שזכתה לז' בנים ששמשו בכהונה גדולה בחייה בשביל שלא ראו קורות ביתה קליעת שערה, דמשמע מזה שהוא איסור גדול והנזרה בו יש לה שכר גדול אפילו בעולם הזה. והשבתיו, כי ודאי שמע המעשה מאישה זקנה המספרת מעשיות, ולא ראה המעשה במקורו, שהוא ביומא דף מ"ז ע"א וזה לשונו: תנו רבנן, ז' בנים היו לקמחית וכולם שימשו בכהונה גדולה, אמרו לה חכמים, מה עשית שזכית לכך, אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, עד כאן לשונו. הרי לך שחכמים דחו דבריה שאינם אלא שיחת אישה זקנה, כי הם ידעו שאין בזה איסור רק מנהג שנהגו בנות ישראל.

המורם מכל זה, שדבר זה של כיסוי הראש בנשים אינו אלא מצד המנהג דווקא, שחשבוהו בזמן הקודם לצניעות, והעושה הפך המנהג, היתה נחשבת לפרוצה, אולם עתה שהנשים עלו בהסכמה, שאין להם בזה שום ניוול ושום פריצות חלילה, ואין בכיסוי הראש שום צניעות רק צביעות, ועברה על מצווה שהזמן גרמה, אם כן הלך לו האיסור.

ואם תאמר, וכי מפני שנהגו היתר בדבר איסור, נעקר האיסור ממקומו? זו אינה קושיא. חדא, שאין זה איסור, אלא מנהג שבטל טעמו, (ויתר על כן) שאף איסור שבטל טעמו לגמרי - בטל איסורו, שהרי גילוי משקים², אף שהוא מילתא דסכנתא דחמירא מאיסורא והוא דבר שנאסר במניין (אף שהוא עניין שמסכן חיים ולכן בעל דרגת חומרא גבוהה יותר מאיסור רגיל, ואף נאסר בשעתו על ידי הצבעה של הסנהדרין)... עכשיו שאין נחשים מצויים בינינו, מותר, כמו שכתב מרן (רבי יוסף קארו) ביורה-דעה סימן קטז סעיף א, יעויין שם. וקל וחומר בנדון דידן, ואם כך בטל איסור כה חמור, עקב שינויי הנסיבות, שיסודו הוא מנהג נשים שבטל טעמו.

ועוד מצינו להגאון מוהר"ם אלאשקר³ זכור לטוב בתשובותיו סימן ל"ה, וזוה לשונו: שאלת הידיד אם יש לחוש לאלו הנשים שנהגו לגלות שערן מחוץ לצמתן להתנאות בו, לפי מה ששמענו מי שהורה להם איסור גמור, ובפירוש אמר שיער באישה ערוה. תשובה, אין יסוד לחשוש לאותו שיער כלל, כיוון שנהגו לגלות, ואפילו לקריאת שמע, וההיא ששיער באשה ערוה אינה מתייחסת אלא בשיער שדרך האישה לכסותו... עייין שם מה שהאריך, והוסיף עוד משם ראבי"ה⁴, זכור לטוב, שכל אלו שהזכירו לערוה, דווקא בדבר שאין רגילות לגלות, אבל בתולה הרגילה בגילוי השיער לא חיישינן יעויין שם, והוסיף עוד שם, שאפילו הבאים ממקום שרגילים לכסות אותו שיער מותר להם לגלותו במקום שנהגו לגלותו, עייין שם.

ואנו נוסיף עוד דבר המובן מאליו לכל מבין עם תלמיד, שבהווה שכל הנשים מגלות שיער כל ראשן, חזר שער הנשואות כשער הבתולות שכלן מתאימות רגילות לגלותו, כי מה הוא הטעם בבתולות, משום שרגילות לגלותו, ואין זה נחשב בגילויין פריצות, הוא הדין הוא הטעם בהווה בנשואות הרגילות לגלותו, שאין בזה שום פריצות חלילה. וכן לעניין מה שכתוב "שיער באשה ערוה", מה הוא הטעם בבתולות משום שאין הרהור ברגיל לראות הוא הדין בנשואות הרגילות בהווה, אין הרהור ברגיל, וכל אדם מבשרו יחזה, שרואה אלפי נשים עוברות לפניו יום ויום בראש מגולה, ואינו שם ליבן להן,

² האיסור להשאיר משקה בכלי בלתי מכוסה.

³ מוהר"ם אלאשקר - רב ופוסק בן המאה ה-15-16. בתקופת גירוש ספרד נדד לתוניס ומשם ליוון ומצרים שבה כיהן כדיון. עסק רבות בהתרת עגונות.

⁴ הרב אליעזר בן יואל הלוי, מחשובי חכמי אשכנז שחי סביב שנת 1200.

והמהרהר, לא מחמת שיער גלוי מהרהר. זהו ידידי הנראה לקוצר דעתי (= ביטוי של ענווה) ברור בכל זה, ועוד יש הרבה מה להאריך בזה, ואין הפנאי מסכים, ומה גם שאין עוד צורך, באורך, ומעתה עיני הוריק יראו וישמחו, ויהי שלום בחילך שלווה בארמנותיך, אמן.

הרב יוסף משאש, **אוצר המכתבים**, ירושלים: מכון בני יששכר, 1998, חלק ג, סימן אלף תתפד, עמ' ריא-ריג

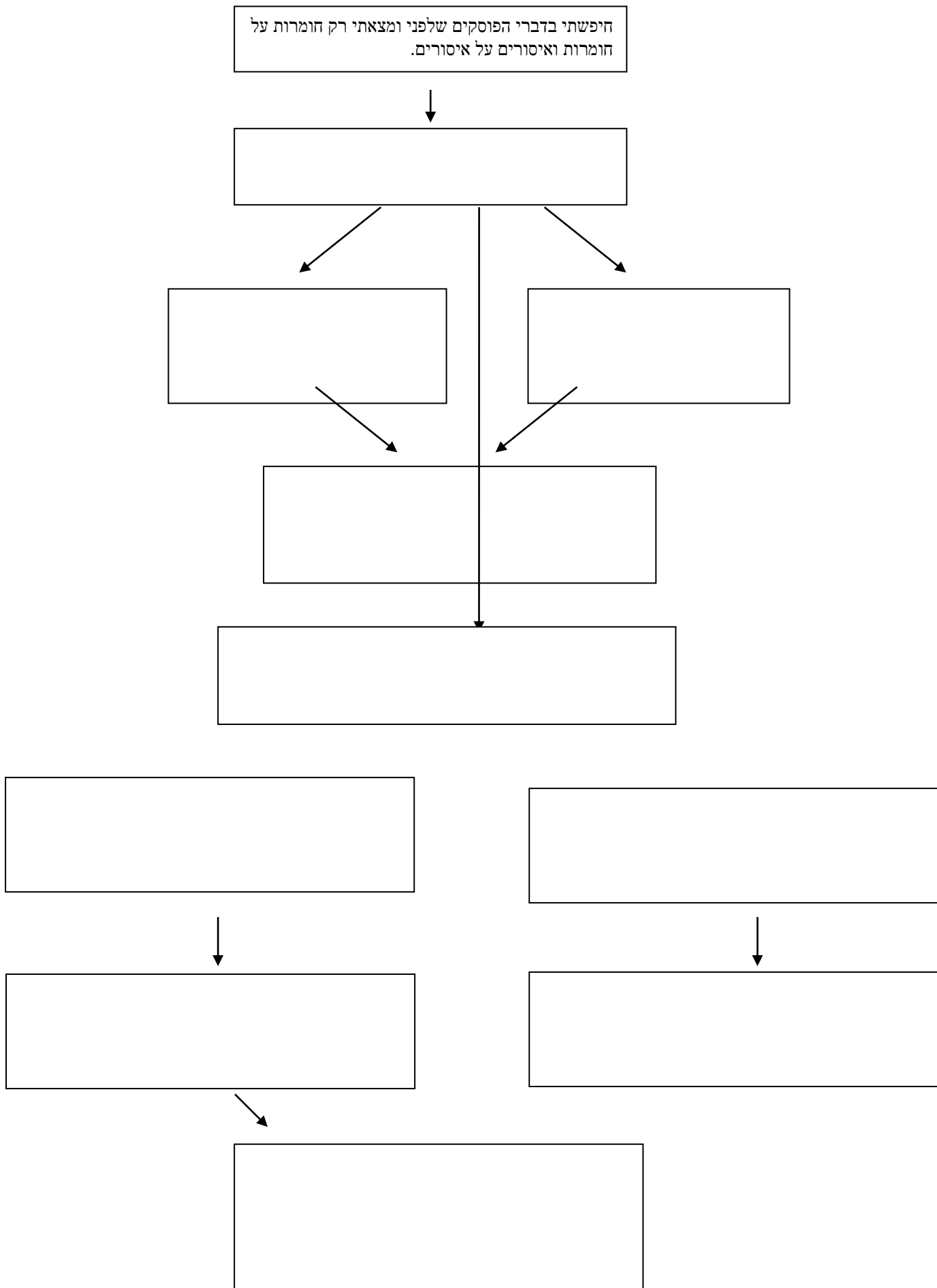
- מהם שני הפירושים ל"ופרע שער ראשה"? מה ההבדל ביניהם?
- מהי ההבחנה שעושה הרב משאש בנוגע ל"ופרע שער ראשה"? למה יש צורך בה?
- מהי תשובת הרב לטענה האפשרית שמנהג אינו יכול לעקור איסור ממקומו?
- "והמהרהר לא מחמת שיער גלוי מהרהר". מה משמעות האמירה ומהן השלכותיה?

אסיף: שו"ת כפתרון בעיה

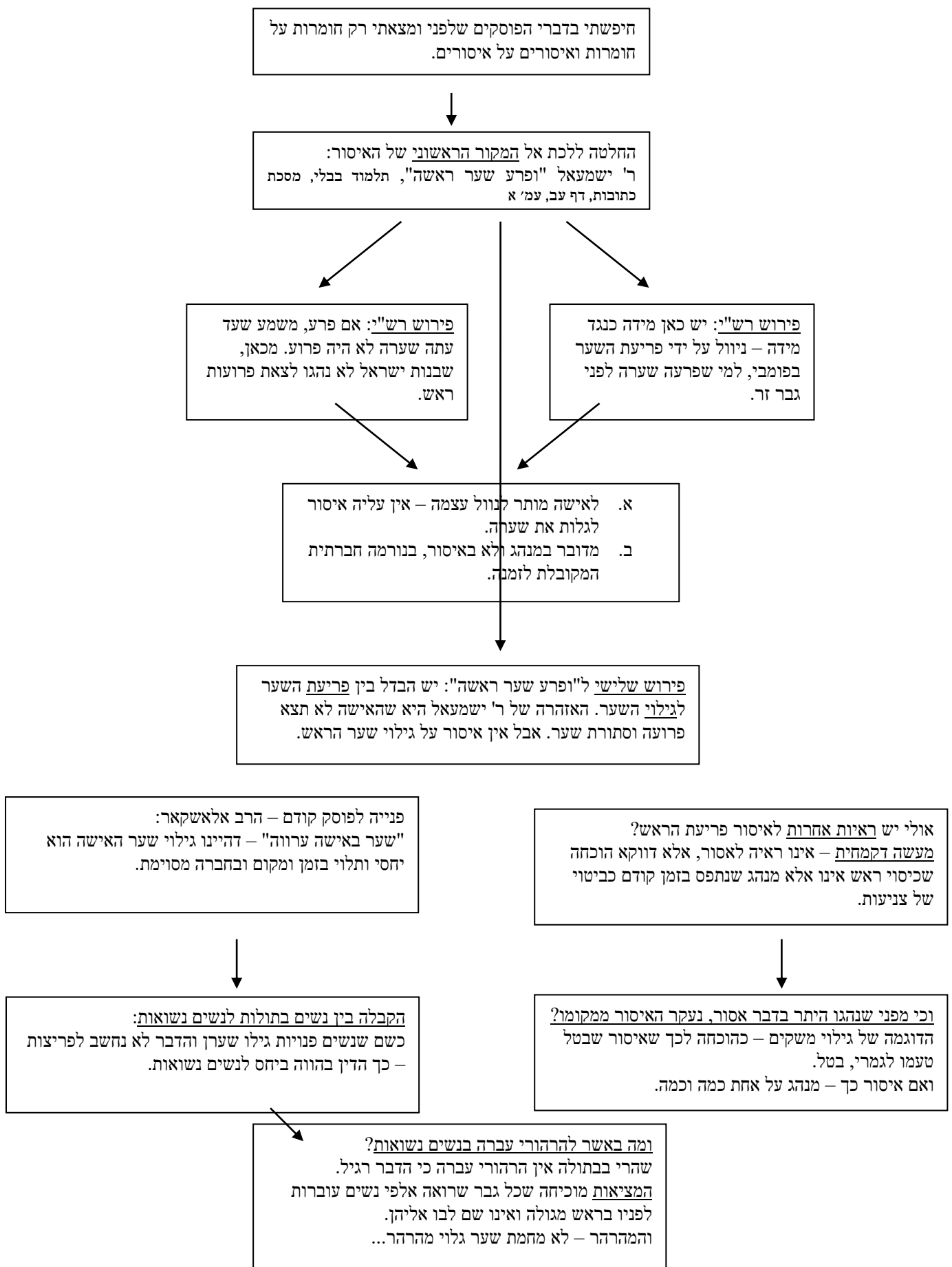
בשו"ת אפשר לראות סוג של פתרון בעיה, אלא שלפתרון זה יש כללים. הכלל המרכזי הוא היות הפוסק "חוליה בשרשרת" של פסיקת דורות קודמים; הפסיקה המוקדמת היא הבסיס למהלך הפסיקה החדש ועליה הוא נשען. במסגרת זו השאלה תהיה מהו החופש הפרשני והפסיקתי שפוסק הלכה יכול לקחת לעצמו.

לאסיף תהיה צורה קצת אחרת: תחילה נבנה תרשים זרימה של השו"ת כדי לעמוד על מבנה השו"ת ועל הקשרים הלוגיים והרעיוניים שבין חלקיו, ואז נראה מהם "כללי המשחק" בפתרון השאלה. כל לומד ולומדת יקבלו דף עם תרשים זרימה ללא טקסט. מילוי התרשים ייעשה בסיעור מוחות קבוצתי בהנחיית המנחה. המנחה ישתמש בלוח או בבריסטול גדול שבו ימלא את תרשים הזרימה בשיתוף עם הקבוצה.

השאלה: האם להתיר גילוי ראש לאישה נשואה שעברה לגור במקום שבו נשים נשואות נוהגות לגלות את ראשן?

השאלה: האם להתיר גילוי ראש לאישה נשואה שעברה לגור במקום שבו נשים נשואות נוהגות לגלות את ראשן?

לסיכום, מהם עיקרי המהלך הפסיקתי של הרב משאש?

- חיפוש אחר המקור הראשוני של האיסור בתלמוד, שכן מצא בדברי הפוסקים שלפניו רק חומרות על חומרות.
- הוכחה שכיסוי שער האישה הוא מנהג ולא איסור, ועל כן הוא תלוי הקשר היסטורי ונורמות חברתיות.
- איסור שבטל טעמו לגמרי – בטל האיסור.
- קל וחומר מנהג שבטל טעמו.

בחינת הפסיקה של הרב משאש מצביעה על דו-שיח דו-כיווני שנרקם בין המציאות לבין ההלכה: מצד אחד, תמורות הזמן מעמידות בפני הפוסק אתגרים חדשים והוא נתבע להיענות להם ולהגיב עליהם; מצד שני, הפוסק חוזר ובוחר בכל פעם מחדש את גבולות כוחה של ההלכה ואת יכולתה להשפיע על המציאות הנוכחית ולעצב אותה.

בשו"ת על כיסוי ראש לנשים אפשר לראות בבירור את מקומו של "הזמן" בפסיקת הרב. זה מה שעושה את הפסיקה הזאת נועזת ביחס לתקופתה. השינויים הנורמטיביים והערכיים של התקופה הם גורם מרכזי בהחלטתו של הרב לפסוק היתר גילוי ראש לנשים בקזבלנקה (זו אולי הסיבה שהפסק הזה שנוי במחלוקת, גם בקרב החכמים הספרדים עצמם).

מאפיין מרכזי נוסף, הקשור לעקרון הזמן והחיבור למציאות, הוא **הסכמת הציבור** כשיקול בפסיקת החכמים. עיקרון זה מבוטא באופן מפורש בשו"ת של הרב משאש, הכותב: "ואם כן עתה, שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להן בכיסוי הראש שום צניעות וכל שכן שאין להן בגילוי הראש שום ניוול, ואדרבה, גילוי שערן הוא הודן והדרן ויפיין ותפארתן...". המדד לקביעה שחל כאן שינוי ערכי שעל הפסיקה ההלכתית להתחשב בו, הוא הסכמתן של כל בנות ישראל (וכדאי לשים לב: הנשים, לא הגברים).

צבי זהר, מחשובי חוקרי החכמים הספרדים, כותב בהקשר זה:

לשיטתם [של חכמי המזרח התיכון], גדלותה ונצחיותה של התורה מתגלית בפוטנציאל הטמון בה לממש את ערכיה הנעלים באופנים ההולמים את תנאי הזמן והמקום... חכמים אלה הם בעלי מחויבות דתית עמוקה, אולם הם מבחינים בין מחויבות לתורה ולקיום היהודי לבין מחויבות לגיבוש קונקרטי מסוים של ההלכה והמנהג... בין התורה הנצחית, שלה נתונה נאמנות נצחית ובלתי מעורערת, לבין פרשנויותיה וגיבושיה ההלכתיים ההיסטוריים. גם החובה כלפי פרשנויות וגיבושים אלו היא מלאה ובלתי מעורערת, אך רק בתנאי שהקשרים הרלוונטיים לא השתנו באופן ניכר. כאשר משתנים הקשרים והנסיבות, אמורה התורה להתגלם בניסוחים חדשים ובפסיקות הלכתיות חדשות, המהווים את המימוש הראוי לתורה בהווה.

צבי זהר, "חירות על הלוחות", **האירו פני המזרח** – הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשס"א, עמ' 353-364.

לימוד בזוגות: צניעות – תפיסה פמיניסטית

עד כאן עסקנו בסוגיית הצניעות מעמדה מסורתית יהודית. עכשיו נפנה לשאלה: מהי נקודת המבט הפמיניסטית על סוגיית הצניעות? נקרא חלק ממאמר שכתבה טובה הרטמן בנושא, תחילה בזוגות.

בז'רגון האורתודוקסי בן-זמננו, מתייחס המונח 'צניעות' בראש ובראשונה (גם אם לא באופן בלעדי) לאחריות המוטלת על נשים ועל ילדות דתיות לעמעם את ההשפעות המעוררות העזות של נוכחותן הנשית על היצר המיני של הגברים סביבן באמצעות התנהגותן, ובמיוחד באמצעות לבושן.

ההנחה הזאת, שלפיה נשים נעדרות רעב מיני, מטילה את המשא השלם והמגביל של התשוקה, ואת השבירות והפגיעות הרוחנית שנלוות לה, על כתפיהם של הגברים. על פי האקסיומה הזאת, כל האנרגיה שלנו בתחום הצניעות צריכה להיות מופנית כדי להגן על הגברים מפני חוסר השליטה המינית שלהם.

הדגמה מטרידה במיוחד של ראייה זאת שמעתי מתלמידה במדרשה לבנות: מורה צעיר הניח קערה של רוגעל'ך במרכז השולחן לפני שיעור הערב שלו. כשהנערות הושיטו ידיים לרוגעל'ך הוא עצר בעדן, והסביר שעליהן לחכות עד סוף השיעור. קערת הרוגעל'ך נשארה במרכז השולחן, וכשהנערות הורשו סוף סוף לקחת מהן, הוא אמר בדרימה: 'זכרו כמה דעתכן הייתה מוסחת על ידי הרוגעל'ך האלה. זה בדיוק מה שאני מרגיש כשאתן מתלבשות לא צנוע'.

החברה המערבית, למרות כל החופש והפתיחות שבה, למרות כל הצעדים האמיתיים שלה לקראת פתיחת טווח-אפשרויות חסר-תקדים בתחום תפקידיהן של נשים, אוכפת משטר חמור של דיכוי מגדרי בכל הנוגע לגוף האישה. אותו גוף משמש אובייקט ומתנהל על פי צרכיו ורצונותיו של המבט החודר הגברי ניתן לסיפוק. ואולם, בניגוד לראיה המסורתית את הנשים המבקשת לכסות את גופן, המבט החודר המערבי אינו מנסה כלל לכבוש ולדכא את הדחף המיני הגברי, אלא דווקא מאדיר אותו ועל-כן הוא מפשיט ומגלה את גופן של הנשים. במקום לנסות להחליש את היצר, המבט החודר הגברי המערבי בוטה וגלוי בתשוקותיו הגופניות ובצורות הבסיסיות של התאוה - בדרישתו הנחרצת שנשים תשרתנה את התשוקות האלה על ידי כך שתחשופנה את גופן, בציבור ובפרטיות, ותשארנה חשופות כאובייקטים זמינים של עונג לצריכתם של הגברים.

למעשה, מצוות הצניעות היהודית מדברת בדיוק כנגד חוסר האיזון הזה: "הצנע לכת עם ה' אלוקיך." מילת היחס 'עם' היא מדויקת ומשמעותית: לא מתחת, לא מאחורי, אלא 'עם'. עבור כל מודל אמיתי של צניעות, הכרחי שוויון - 'היות עם' - בין הצדדים המעורבים. ואם אנחנו, גברים ונשים, ראוים ללכת עם ה', האם ניתן לעלות על הדעת שאיננו ראוים ללכת בצניעות אלה עם אלה? גברים ונשים מתבקשים כאן לקחת מידה שווה של אחריות לראיית עצמם לא לפי הדימויים ההדדיים שנוצרו בשל הסתגרות ותפיסות שגויות, אלא תחת מבטו החודר, חסר-הפחד והסלחני הרבה יותר של ה' אלוקינו. כך עלינו לפתוח את עצמנו לאפשרות של שיח צניעות שאינו מכיר רק בקיומו של הגבר ובצרכיו, אלא כזה המציב מגבלות למבט החודר הגברי, ואף לוקח בחשבון את השלכותיו של מבט חודר נשי, העושה יותר מאשר רק להגיב לצרכים הגבריים.

- מהו הדמיון בין תפיסת הצניעות הנוהגת בחברה האורתודוקסית לתפיסות מגדריות מערביות?

באופן מפתיע מראה לנו טובה הרטמן שהניגודים נפגשים. לכאורה אין שום דמיון בין תפיסה אורתודוקסית לתפיסה פמיניסטית מערבית, הנחשבת ל"מתקדמת". אבל הרטמן מראה לנו שיש כאן שני צדדים של חפצון האישה, שרק לכאורה הם מנוגדים. שכן גם כאן וגם שם מבטו של הגבר הוא קנה המידה לדרישות מן האישה: בין אם זו דרישה להתכסות ובין אם זו דרישה להתפשט. לדעתה של הרטמן, דווקא המסורת היהודית יכולה לשמש עוגן להיחלץ מן התפיסות המחפצנות את האישה, וזאת על ידי הפיכת העיקרון של "הצנע לכת עם אלהיך" לבסיס לגדרי צניעות שוויוניים.

דיון מסכם: בין טובה הרטמן לרב יוסף משאש

- על פי הרב יוסף משאש ועל פי טובה הרטמן - על מי חלים גדרי הצניעות ומי מגדיר אותם?
- מהו הכלל שמציעה טובה הרטמן לגדרי הצניעות? מהו הכלל שמציע הרב משאש לגדרי הצניעות? איזה מן הכללים עדיף בעיניכם?